

ESKİ TÜRK DÜNYASI VE YAZILI ANITLAR

Prof. Dr. Abılay Hangereyođlu AYDOSOV*
Çev. Aliya JUSİPEK**

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığının 10.yıl dönümü için düzenlenen “Eski Türk Uygarlığı: Yazılı Anıtlar” Uluslararası İlimi-Teorik Konferans’ın yapılışının üzerinden bir sene geçmiştir. 18-19 Mayıs 2000 tarihinde Astana şehrinde yapılan bu ilmi konferans, birçok ilmi araştırmalara, arkeolojik incelemelere yol açmıştır.

Uluslararası konferansa sunulan bildiriler, aradan fazla zaman geçmeden basılmış ve Yüksek öğrenim merkezlerinde ders olarak verilmektedir. Konferanslarda yapılan konuşmalar, öğrenciler tarafından tez konusu olarak alınmaya başlamıştır. Bunların hepsi, öğrencilerin eski Türk Dünyası tarihine, yazılı anıtlarına ilgi duyduklarını ve milli tarihimizi öğrenme isteğinin fazla olduğunu göstermektedir. Tabii bunlar büyük başarıdır ve başarıya ulaşmada Astana’da yapılan Uluslararası İlimi-Teorik Konferans’ın büyük katkısı olmuştur.

Gelişme zamanındaki “Uygarlık” anlayışı, cahillik ve katliam devirlerini yaşayan gelişmiş ülkelerin özelliklerini vermektedir. Yazının ortaya çıkışı, benimsenmiş kültürün olması, büyük coğrafi keşifler, mimari, sanat, işte bunların hepsi gelişmenin uygarlık yolunda ilerlemesindeki maddi ve manevi hayatın sadece ilk ve tam olmayan sıralanışlarıdır.

Buna 551-552 yıllarında ortaya çıkan Büyük Türk Devleti kanıt olabilir. Türk milleti, ulu atalarından gerçek anlamda gurur duyabilmiştir. İlk hükümdarlar; **Bumin Kaan, Estemi Kaan, Gültekin Kaan**’ın ünleri ise eski milli kahramanların ünlerinden eksik kalmaz. **Bumin**, beyaz keçeye oturup, tepeye çıkıp kaan olduktan sonra, ilk Türk Kaanlığı (552-603), Bizans, İran, Çin ile siyasi ve ekonomik ilişkilere girmiştir. Kültür-uygarlık dalında eski Türkler, runik asıllı yazı özellikleriyle yeni kültür çeşidini geliştirmişlerdir.

Türk kaanlığında runik alfabesi, Estemi Kaan’ın emriyle VI. yüzyıl sonunda ortaya çıkmıştır. Türk alfabesi çok basit olduğundan hızla yayılmıştır. Kaynaklara göre eski runik yazılarının yayılması, VII. yüzyıl ile IX. yüzyılın ilk

* Kızılorda Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi/Kazakistan

** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü öğrencisi

yarısında gerçekleşmiştir. Bilim adamları; **Altay**'da, **Doğu Türkistan** ve **Jetisu**'da, **Hakasya** ve **Tuva**'da 200'den fazla eski Türk yazılı anıtlarını ortaya çıkarmışlardır.

Kazakistan Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı **N. A. Nazarbayev**, her sene halkına açıkladığı ve iletildiği gibi, çalışmalarında eski Türk yazılarını araştırma konusuna yeterince ilgi gösterip, desteklemektedir. Onun **Tarih Dalgasında** adlı kitabında “Kazak Toprağı Ulu Türk Ülkesinin Bir Parçasıdır” isminde bir bölüm bulunmaktadır. Onun dediği gibi: “beraberlik, o zamanki önde gelen yönetim metodu, silahlı güçlerin uygun bir şekilde organize edilmesi, Türklerin büyük devlet kurup, dünya tarihinin gelişimine katkıda bulunmaları için imkan sağlamıştır. Devletin geniş topraklarda ortaya çıkması, yerleşmesi, asırlar boyunca halkın birbirleriyle kaynaşmasına ve çeşitli kültürel mekanların oluşmasına da katkıda bulunmuştur. Türklerin kurduğu devlet, savaşlar neticesinde de olsa ondan sonra belirli bir uygarlığa yönelikti.” Türk kaanlığı hizmetine büyük değer veren Cumhurbaşkanımız “Eski tarihte önemli yeri olan Türk kaanlığı kuruluşunun (552) 1450. Yıldönümüne, fazla zaman kalmamıştır. Bu olay birçok ülkede kutlanacaktır, şimdi bile Türk dünyası uygarlığı içerisinde kendi mirasını okuyup, öğrenmeye, araştırmaya yönelik birkaç uluslararası konferans ve forumlar yapılmaktadır. Bizim hepimizin gurur duyabileceği büyük mirasımız vardır. Çünkü atalarımız insanlık tarihinde silinmez izler bırakmıştır. Bunun Avrasya kıtasında yaşayan halkın kaderine büyük etkisi olmuştur” (N.A. Nazarbayev, Tarih Tolkinında Almatı, 1999, s.94) diye belirtmektedir.

1997 yılında Moğolistan'a, Kazakistan Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı **İ. Tasmagambetov** yönetiminde bir araştırma grubu gönderilmiştir. Araştırma grubu, **Orhon** bölgesinde **Gültekin, Bilge Kaan Türbelerini** ve **Tonyukuk Anıtı**'nı (Resim 1-2) incelemiş, o zaman Kazakistan ve Moğolistan arasında, ilim, kültür ve bilim dalında birlik ve beraberlik anlaşması imzalanmıştır.

Bununla birlikte **İ. Tasmagambetov** idaresinde Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığının 10. yıl dönümü karşısında kurulan komisyon, kendi çalışmalarını VIII. yüzyıldaki Gültekin Türk runik yazı anıtının kopyasını yaparak, onu tarihi vatanına döndürmekle işe başlamıştır. Bu anıt kopyasının 18 Mayıs 2001 tarihinde yapılan açılış töreni, eski Türk kültürü ve yazılı anıtları konusundaki araştırmanın yeni dönemi başlattığını göstermiştir. Bunu; “Eski

Türk Uygarlığı; Yazılı Anıtlar” adlı bildiri ile, Uluslararası İلمي-Teorik Konferans’ın diğer bildiri de kanıtlamıştır.

Uluslararası İلمي-Teorik Konferans’ın açılışına doğru eski Türk yazıları Gültekin araştırmalarının kopyasının açılışını Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev yapmıştır. Nazarbayev, yazılı anıtlarının Türk dünyasının uygarlığına katkıda bulunduğunu gösteren önemli bir delil olduğunu ifade etmiş, bu yüzden Kazakistan’lıların kendi tarihi ve bağımsız Kazakistan’ın manevi gelişiminde etkisi olduğu için büyük gurur duymaları gerektiğini bildirmiştir. Cumhurbaşkanı, Uluslararası konferansa katılacak olanları da kutlayarak bir konuşma yapmış ve onlara başarılı çalışmalar dilemiştir.

Gültekin Anıtı’nın kopyası, devletlerarası anlaşma ile Japonya’da hazırlanmıştır. L.N. Gumilev adındaki Avrasya Devlet Üniversitesi Müzesi’nde bulunan eski Türk yazılarına bakarak uluslararası konferans katılımcılarının, Kazakistan’ın tarihini öğrenmekle birlikte kendi ülkelerinin parlak geçmişi için de gurur duyması gerektiğine inandığını söylemiştir. Katılımcılar, ilerde Astana’da bir Müze ve Kazakistan Cumhuriyeti Milli Kütüphanesi’nin temelini atılacağı konusundaki bildiriye sevinçle karşılamışlardır.

Uluslararası konferansın plenary toplantısını Kazakistan Cumhuriyeti Başbakan Yardımcısı İmangali Tasmağambetov açmış ve “asıl uzun mesafe ve zaman halkasında olan yazı sanatına her millet sahip değildir. Türklerde yazı sanatı olmuştur. Yani Kazak Devleti boş yerden ortaya çıkmadı, Kazak kültürü eski Türk kültürünün mirascısı olup, kendine ait iç ölçüsü ve hesabı var. İşte bu kültür, günümüzde gerçek akrabalık ve derin dayanışmaya sahip olmuştur” diye açıklamıştır.

Konferans katılımcıları, eski Türk yazıları ile ilgili araştırmanın gelişimini anlatan İ.N. Tasmağambetov’un konuşmasını büyük zevkle dinlemişlerdir.

Plenary toplantısında; tarih ilimleri doktoru Rusya İlimler Akademiyası’nın Doğu Enstitü Şubesi’nin Profesörü **S. Klyashorniy** (Sankt-Petersburg), Kazakistan Cumhuriyeti’nin İtalya Büyükelçisi, şair, bilim adamı, tanınmış türkolog **O. Süleymenov**, Kopenhagen Üniversitesi Profesörü **B. Şarlip** (Danya korolliği), Kazakistan Cumhuriyeti’nin Kırgızistan Büyükelçisi, şair ve aydın **M. Şabanov**, **L. Gumilev** adındaki Avrasya Devlet Üniversitesi Rektörü, filoloji ilimleri doktoru, Profesör, diplomat **Ş. M. Joldasbekov**, konferansın değerli misafiri, yazar, diplomat, **S. Aytmatov**, tarih ilimleri

doktoru, profesör, Rusya İlimler Akademisinin Vise- Presidenti, aynı Akademinin Doğu Enstitü Tarih Bölümü Başkanı **D.D. Vasiliev** (Moskova), Filoloji ilimleri doktoru, Profesör **Al-Farabi** adındaki Kazak Devlet Üniversitesi Bölüm Başkanı **A.S. Amanjolov** (Almatı) da birer konuşma yapmışlardır.

Konferans ilginç ve zevkli geçmiştir. Beş oturum boyunca dil, sanat, epigrafik, arkeolojik kazıların tarihi ve başka konularda seksene yakın konuşmacının raporu dinlenmiştir. Raporlar, çoğunlukla yazı anıtlarının okunup öğrenilmesi ve göçebe halkın uygarlığı ile ilgiliydi. Anıtlara özel ilgi duyulup, Kazakistan toprağındaki eski Türk kültürüne ait anıtların olduğu bölgelerde müze ve konutlar yapmak fikride bu konferansta ortaya atılmıştır.

Türk vatanseverlik duygusunu, Avrasya toprağında yaşamakta olan milletlerin asırlar boyunca sürüp gelen birlik ve beraberliğini, Kazak halkının benliğinden silmek mümkün değildir. Tarih ilimleri doktoru, Kazakistan Cumhuriyeti Milli İlimler Akademisi öğretim elemanı **Ş. Ualikanov** adındaki Tarih ve Etnoloji Enstitüsü Müdürü **M.K. Kozibayev** şöyle demişti: “Pamir boyunu Özenaralık ve Ulu İpek Yolu’yla birleştiren güzergah Hind, Çin, Vailon uygarlığının geçtiğı yoldu. Uygarlık tarihine bir katkı olarak bu konunun araştırılması gerekmektedir. Sadece bu şekilde tarihi gelişme niteliklerini anlatmak mümkündür” (Kazakstanskaya Pravda, 22 Mayıs 2001)

Kazakistan Cumhuriyeti Kültür, Bilgi ve Kalkınma Bakanı Mukatr Kulmuhamed, ilim dalında Kazakistan bilim adamlarının önündeki görevleri hakkında ayrıntılara değinmiş, günümüzde V-VIII. yüzyıllara ait milli tarihimizi, araştırmanın asıl kaynağı olan eski Türk yazı anıtları üzerinden çalışma yapan bir bilim adamının olmayışını üzülererek ifade etmiştir.

Oturumlarda sunulan bildiriler ve “Eski Türk Uygarlığı: Yazılı Anıtlar” konulu bildiri, Uluslararası İlimi-Teorik Konferansın sonuç bildirgesi olarak kabul edilen karara eklenmiştir. Bu problem üzerinde yirmi yıldan fazla zaman ayıran tarih ilimleri doktoru A. Amanjolov’un ilmi çalışmaları baskı aşamasındadır. O. Süleymenov’un eski Türk yazılı anıtları üzerindeki otuz senelik araştırma sonucunda elde ettiği çalışmalar’da İtalya’da değil Kazakistan’da basılacaktır.

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığının 10. yıl dönümü dolayısıyla yapılan Uluslararası İlimi-Teorik Konferans’ının kapanış konuşmasını yapan İ.N. Tasmagambetov çalışmalara iki altın madalya verilmesi hakkındaki kararı açıklamıştır. Bu madalyalardan biri bilim adamı, türkolog Vilgelm Tomson’a

değerli çalışmaları için; diğeri de L.N. Gumilev adında bu konu üzerinde araştırma yapan kişiye, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine verilecektir. Madalyalar her sene Astana'daki L.N. Gumilev adındaki Avrasya Devlet Üniversitesi'nde takdim edilecektir.

2001 yılı Mayıs ayında Astana'da yapılan “ Eski Türk Uygarlığı: Yazılı Anıtlar” Uluslararası İlmî-Teorik Konferans'ın kararlarının uygulanmasındaki ilk adım olarak, Korkut Ata adındaki Kızılorda Devlet Üniversitesi yanına “Eski Türk Uygarlığı ve Korkut Ata Mirasını Araştırma Merkezi” açılmış olup ayrıca Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığının 10. yıldönümü için, “Uluslararası Margulan okulları,” “Jalantös bahadır ve orta asırlık Kazak devletleri”, “Mustafa Şokay'ın çalışmalarındaki bağımsızlık fikirleri” konularında da bildiriler sunulmuştur.

Uluslararası Margulan okullarındaki İlmî-Teorik Konferans bildirimleri sonunda Bölge Valisi tarafından Aral Denizinin kurumuş tabanına arkeolojik araştırma başlatmak için ihale açılmıştır. İhaleyi, Korkut Ata adındaki Kızılorda Devlet Üniversitesi bilim adamları almıştır. Bölge Meclisinin kararıyla arkeolojik araştırma çalışmaları için de 1.7 mln tenge ayrılmıştır.

Uluslararası Korkut Ata Mirasını Araştırma Merkezi ve A.H. Margulan adındaki Arkeoloji Enstitüsü ile birlikte yapacağı arkeolojik araştırmalar birkaç amaca yöneliktir;

Bunlardan birincisi; Aral Denizi'nin kurumuş tabanındaki bulunan türbe parçalarının araştırılması ile bu bölgedeki eski kentlerin kültürünü araştırmaktır. Bilim adamlarının araştırmalarına göre bu türbenin tarihi X-XI. yüzyıllardaki Oğuz-Kıpçak devirlerine aittir.

İsmi geçen anıt, Karateren Köyü'nden 75 km. uzaklıkta, güney batıda bulunmaktadır. Türbe, birkaç yüzyıldır 18-20 metre derinlikte, suyun altında kalmıştır. Çiçek tomurcuğu, hurma yaprağı, koç boynuzu, deve tabanı vb. gibi 8 çeşit motifle süslenen kaplamaların renkleri de iyi korunmuştur (Resim 3-4).

Türbenin kuzeyinde, kuzey-doğusunda 50-70m. uzaklıkta kerpiç fabrikası ve atölyesi bulunmaktadır. Kuzey batısında taş öğüten değirmen kalıntısı ortaya çıkmıştır.

S.A. Tolstov'un Horezm arkeolojik araştırmasına göre, Jetiasar kültürüne ait şehirler içinde Altın Asar şehriden söz edilmiştir. Dolayısıyla Aral'ın kurumuş tabanındaki arkeolojik türbe, X-XI. yüzyıllardaki Jetiasar kültürüne ait şehirlerin olduğunu ispatlamış olmaktadır.

İlk arkeolojik inceleme sırasında türbenin etrafından 11 insan iskeleti ortaya çıkmış ve bunlar Cumhuriyet laboratuvarında incelenmektedir. İleride türbenin iç kısmında yeni kazılar yapılması da gerekmektedir. Bununla birlikte, düşen minare parçalarının temizlenmesi, bodrum katlarının açılması ve diğer önemli çalışmalar da devam edecektir.

İkinci husus; Aral'ın kurumuş tabanını inceleyen arkeolojik grup, deniz seviyesinin değişiminin nedenleri ile ilgili de veriler de ortaya koymuştur.

Eski Türk Tarihi araştırmacısı L.N. Gumilev'in araştırmalarına göre Atlantik siklonları İdil ve Yayık Nehirleri üzerinden geçmiş, bu nedenle Hazar'ın su seviyesi 3 metreye kadar yükselmiştir. Hava değişimi ile Amudariya ve Sırdariya Nehirleri, Hazar Denizi'nden kayarak Aral Kazanlığı'nı doldurmuş, yağışlı havalardan çöl nemi dolayısıyla otlakların artmasına imkan sağlanmış ve böylece şehir kültürü oluşmuştur (L.N. Gumilev, Drevnyaya Rus i Velikaya step. M., 1993, s.287).

Kazakistan tarih araştırmacıları S.D. Asfendiyarov, Profesörler; Brenker ve Tutkovskiy "Aral Kazanlığının suyla dolması IV-V. yüzyıla uzanmaktadır" demektedirler (S.D. Asfendiyarov, Kazakistan Tarihi, Almatı, 1993, s.75).

Aral Denizi su seviyesinin aniden düşüşünü A.İ. Butakov, 1848 yılında haritaya almıştır. Deniz seviyesinin düştüğünü, sonra tekrar yükseldiğini araştıran L.S. Berg, N.A. Severtsev, E.N.Meyendorf, Yu. V. Novikov gibi başka bilim adamlarının çalışmalarında da görmek mümkündür.

Aral Denizi seviyesinin doğal olarak değiştiği dönemleri tahmin edecek olursak: X-XV. yüzyıllar (L. N. Gumilev, S. D. Asfendiyarov), 1820-1903 yıllarıdır (E.N. Meyendorf, L. S. Berg, N.A. Severtsev). Aral Denizi'nin XX. yüzyıldaki kurumasının sebebinin, doğa kanunu dışında, insanların kendi elleriyle yapmış olduğu ekolojik kaza olarak görülmesi gerekmektedir.

Yukarıdaki ve başka delillere göre "o zamana ait Kerderi Denizi'nin X. yüzyıldan itibaren seviyesi yükselmiş, XV. yüzyılda Aral Denizi olarak doğanın bir parçası olmaya devam etmiştir" diye tahmin yürütülmektedir.

Üçüncü husus; arkeolojik inceleme düzenlenmesinden amaç, Üniversitemizin durumunu öğrenmek, onun ilmi-teknik bünyesi, özellikle bilim adamları ve uzmanların durumunun dikkate alınmış olması konusudur.

60 seneden fazla geçmişi olan Üniversitemizde, son yıllarıda otuzdan fazla arkeolog uzman yetiştirilmiştir.

A. Margulan adındaki Arkeoloji Enstitüsü'nün onaylamasıyla bu arkeologlar, Türkistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türbesi'nde, Oturar arkeolojik incelemesinde, kazı çalışmalarını yapmaya katılmışlardır. Öğretim üyesi olan T. Mamiyev arkeoloji dalı üzerinden bir doktora tezi sunmuştur. Üniversite bilim adamlarının gücüyle yazılan “Sır Bölgesi Tarihi” kitabı yayınlanmış 50 civarında ilmi makale, broşür, ve çeşitli okuma-metodlama kuralları hazırlanmıştır. Üniversite bünyesinde ayrıca Uluslararası Korkut Mirasını Araştırma Merkezi açılmıştır.

Yüksek öğrenim yerlerinin seviyesini yükseltmede görev, üniversitedeki profesör ve öğretim üyelerine düşmekle birlikte, öğrenim yerlerinin maddi-tekniik bünyesinin uluslararası standartlara da uyması gerekmektedir. Bu da, yabancı ülke tecrübesi ve teknolojisine dayanmaktadır. Bu nedenle Korkut Ata Üniversitesi; A.B.D, Kanada, Fransa, Türkiye, Güney Kore, Mısır, Rusya, Beyaz Rusya, Özbekistan, Kırgızistan, Yüksek Öğrenim merkezleri ve İlimi Araştırma Merkezleri ile ilmi ilişkileri de artımalıdır. Özellikle Kanada Güney Alberta Teknik Enstitüsü katkılarıyla Üniversitede Bilgisayarlı Projelendirme Merkezi açılmıştır. Tüm mühendislik dalına “Autocad-2000” konulu ders programları eklenmiştir.

Bu yüzden Korkut Ata Üniversitesi'nin ülkemiz gençlerinin, geleceğini her yönde geliştirme imkanı artmıştır. Üniversite derecesinin yükseltilmesi, öğretim sistemindeki gelişmeler ve kaliteli bilim adamı, eski Türk uygarlığı, yazılı anıtları ve Korkut Ata mirasının araştırılması hususlarının, bağımsız Kazakistan'ın manevi gelişmesine katkıda bulunacağına şüphemiz yoktur.

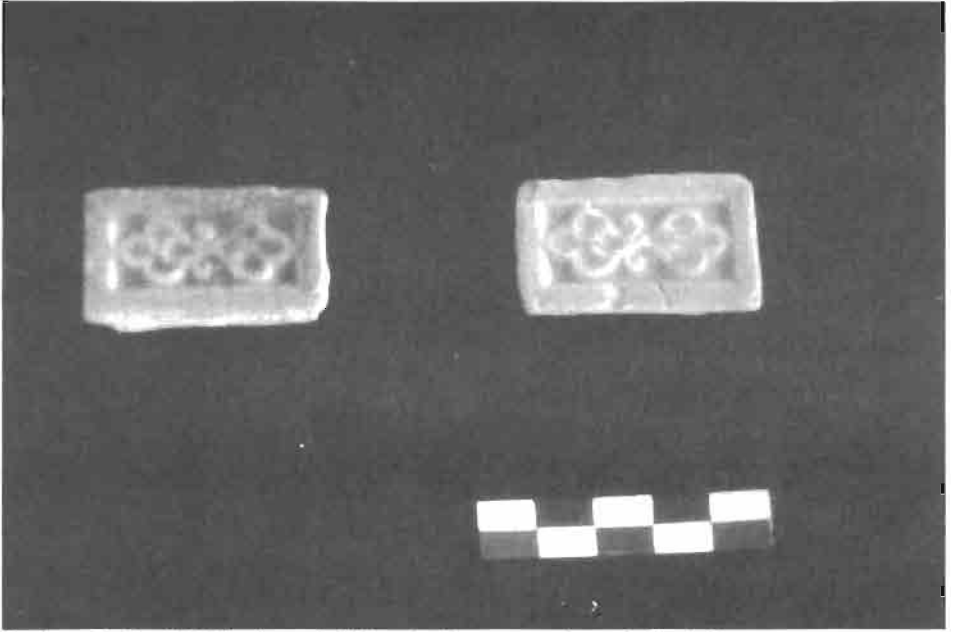

Resim : 1- Tonyukuk Anıtı (C. Alyılmaz'dan)

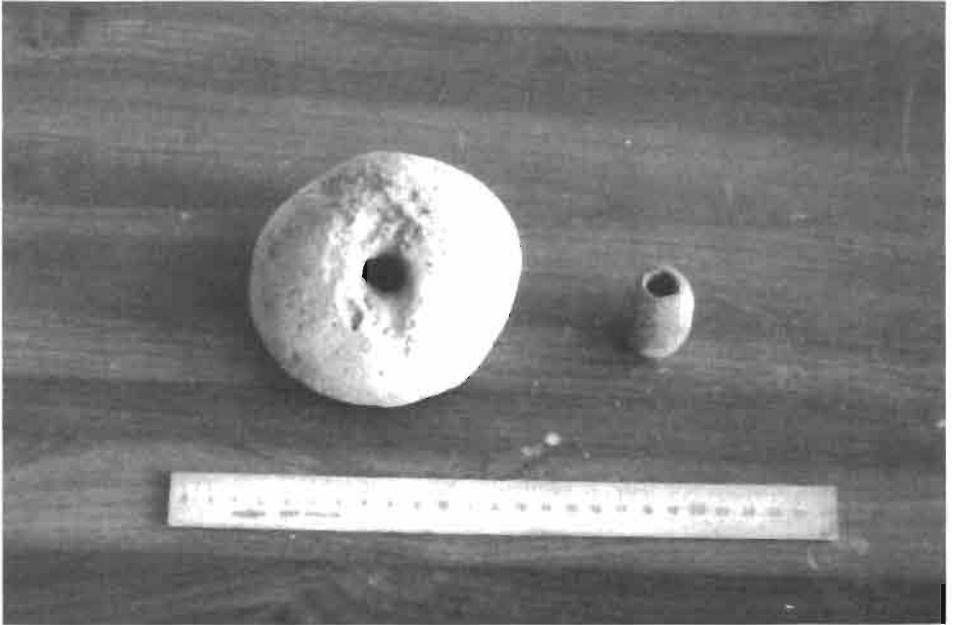

Resim : 2- Tonyukuk Anıtı'ndan ayrıntı (C. Alyılmaz'dan)

Resim : 3- Aral Gölü tabanındaki kazılarda ortaya çıkan çini levhalar
(T. Parlak'tan)

Resim : 4- Aral Gölü tabanındaki kazılarda ortaya çıkan pişmiş topraktan yapılmış objeler
(T. Parlak'tan)